

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2003 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2003

2

VILNIUS 2005

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2003

2

VILNIUS 2005

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

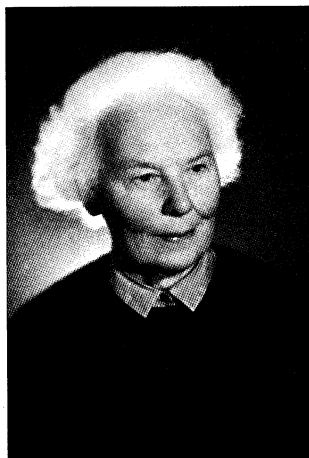
Milersvilio universitetas

Redakcinės kolegijos adresas:

Kražių g. 5, 01108 Vilnius

<http://www.istorija.lt>

SUKAKTYS

MEILĖ LUKŠIENĖ

Meilė Lukšienė – viena reikšmingiausių asmenybių, iškiliausių moterų lietuvių kultūroje. 1913 m. rugpjūčio 20 d. gimusią Vienoje, užaugusią Vilniuje, socialdemokratiškos nuostatų šviesuolių aplinkoje, ją formavo Janulaičių šeimos, Jono Biliūno tradicijos, tėvo Matijošaičio-Esmaičio pedagoginė laikysena. Jos šeima ir ji pati buvo giliai įsišaknijusi Vilniaus lietuvių visuomenėje, gyveno jos interesais ir siekais. 1930 m. baigusi Vytauto Didžiojo lietuvių gimnaziją, kurios direktorius buvo M. Šikšnys, o mokytojai – iškilūs ir idealistiškai nusiteikę kultūros žmonės, ji tais pačiais metais su tėvais persikėlė į Kauną, įstojo į universitetą – pradžioje į Fizikos-chemijos fakultetą, o po metų perėjo į lituanistiką. 1938 m. M. Lukšienė ištekėjo už ekonomisto Kazio Lukšos, užaugino tris vaikus. Jos gyvenimo atmosfera gražiai atsiskleidžia atsiminimuose apie Aldoną Liobytę, pusseserę Mariją Gimbutienę, Beatričę Grincevičiūtę, Sofiją Kymantaitę-Čiurlionienę, profesorių Vincą Mykolaitį-Putiną („Jungtys“, Vilnius, 2000).

Baigiantis karui M. Lukšienė pradėjo dirbti Kauno universitete (1944–1949), dėstė lietuvių literatūrą, o fakultetui persikėlus į Vilnių, čia tapo lietuvių literatūros katedros vyr. dėstytoja, nuo 1951 m. – katedros vedėja. Ji skaitė lietuvių tautosaką ir XIX a. pirmosios pusės lietuvių literatūrą, kartu intensyviai dirbo mokslinį darbą: buvo viena iš akademinės „Lietuvių literatūros istorijos“ (1957) autorių, išleido monografiją „Jono Biliūno kūryba“ (1956), už kurią jai buvo suteiktas mokslų kandidato (daktaro) laipsnis, parengė J. Biliūno raštų dvitomį (1954–1955), Simono Daukanto (1957), Liudviko Jucevičiaus (1959) rinktinius raštus ir kt.

Meilės Lukšienės vadovaujamoje katedroje susitelkė kūrybingas ir darbštus branduolys (jame nebuvo nė vieno komunistų partijos nario), kurio centrinė figūra – profesorius V. Mykolaitis-Putinas. Visus vienijo nuostata išlaikyti lietuvių kultūros tęstinumą, atsispirti vertybių destrukcijai (tautinių, etinių, estetinių), palaikyti minties laisvę, pagal išgales nepasiduoti ideologinėms deformacijoms, stengtis šia linkme kreipti studentus.

Katedrą nuolatos lydėjo nepalankūs valdžios ir partinių ideologų dėmesys, itin sustiprėjęs prasidėjus laisvėjimo pastangoms Vidurio Europoje. Vengrijos revoliucija (1958) buvo dingstis kilti komunistų partijos „kovai prieš revizionizmą“, kurios kulminacija Lietuvoje buvo Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedros išdraskymas ir rektoriaus Juozo Bulavo pašalinimas. Tuomet iš universiteto pašalinta ir Meilė Lukšienė (1959).

Tapusi Mokyklų mokslinio tyrimo instituto (dabar – Pedagogikos instituto) moksline bendradarbe, M. Lukšienė atsidėjo Lietuvos švietimo istorijos tyrinėjimams bei tęsė anksčiau pradėtus literatūrologinius darbus*. Tačiau pagrindinis dėmesys, kaip minėta, buvo skirtas švietimo problematikai. Išėjo du fundamentalūs veikalai: „Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmoje pusėje“ (1970) ir „Demokratinio ugdymo mintis Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje“ (1985). 1973 m. M. Lukšienė apgynė habilituoto daktaro disertaciją.

Kilus Atgimimui, Meilė Lukšienė aktyviai įsijungė į politinį gyvenimą: buvo Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narė, pirmininkavo (drauge su Just. Marcinkevičiumi) Pirmojo Sąjūdžio suvažiavimo pirmajam posėdžiui.

Prasidėjus visuomeninio ir politinio gyvenimo virsmui, Meilei Lukšienė suprato, kad nuo visuomenės kultūros lygio, dvasinės brandos daugiausia priklausys demokratinės visuomenės ir nepriklausomos valstybės likimas. Pasitelkusi bendraminčių būrelį, ji ėmėsi iniciatyvos reformuoti švietimą, visų pirma rengti conceptualius teorinius reformos pagrindus. Atsiribojusi nuo totalitarinės sistemos, ji išskėlė kitokios mokyklos viziją, kurios centre – laisva, atsakinga, kūrybiška asmenybė, iššaknijusi savo tautos kultūrinėje tradicijoje ir atvira pasaulio kultūrai, mokanti bendradarbiauti, tolerantiška ir pasirengusi pozityviai reikštis demokratinėje visuomenėje. Atkūrus Nepriklausomybę pasirodė „Lietuvos švietimo koncepcija“ (1992), „Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos“ (1994, 1997), „Bendrojo lavinimo standartai“ (1997). Mokykla nusimetė sovietinės ideologijos kiautą, joje skleidėsi laisvės ir demokratijos dvasia. Tačiau skaudų rūpestį kėlė tai, kad reali švietimo būklė tolo nuo jos idealinių vizijų. M. Lukšienė nesiliovė svarsčiusi tikrovės keliamų fundamentalių problemų, apmąstė ir gilino

* J. B i l i ū n a s, *Raštai*, t. 2: *Kritika ir publicistika*, Vilnius, 1980, t. 3: *Laiškai*, Vilnius, 1981; L. J u c e v i č i u s, *Mokyti žemaičiai*, parengė M. Lukšienė ir V. Raudeliūnas, Vilnius, 1975.

filosofinius švietimo, kultūros, valstybės egzistencijos klausimus. 2000 m. išėjo solidus jos straipsnių, studijų, kalbų tomas „Jungtys“. Ji sulaukė svaraus savo darbų įvertinimo: Gedimino ordino, Vytauto Didžiojo ordino Didžiojo kryžiaus, *Unesco* suteikto Komoenso medalio.

Šiandien yra užbaigta nauja stambi kultūrologinio pobūdžio knyga, rodanti autorės neišsenkantį kūrybiškumą.

Turint prieš akis daugialypę Meilės Lukšienės asmenybę – pedagogės, mokslininkės, valstybininkės – šįkart akį patraukia jos mokslinė veikla, kurios erdvė labai plati: literatūrologija, edukologija, kultūrologija. Tyrinėjimuose jai visados svarbus teorinis aspektas. Dar studijų metais ją domino literatūrinė komparatyvistika, vėliau – teorinės ir metodologinės kultūrologijos problemos: kultūros samprata, kultūrų sąveika, integracija ir diferenciacija, tautiškumas ir universalumas, rašto ir liaudies kultūra, asmenybės santykis su kultūrine aplinka ir kt. Tačiau nesuklysimė sakydami, kad visų jos tyrinėjimų pagrindinė ašis vis dėlto yra istoriškumas. Kaita jai yra esminė visos sociokultūrinės būties savybė. Ją domina kultūros procesai, jų genezė ir sklaida, kultūrų brendimo, turtėjimo ir sunykimo vyksmai, jų priežastys ir pasekmės.

Ankstyvieji Meilės Lukšienės darbai skirti literatūros istorijai, daugiausia XIX a. pirmajai pusei. Visų pirma tai tekstai, parašyti „Lietuvių literatūros istorijos“ pirmajam tomui (1957). Svari yra iki šiol nepraradusi reikšmės literatūros proceso charakteristika. Šiame laikotarpyje ji iškėlė tautinio atgimimo pradžią, visuomenės modernėjimą ir jo poveikį literatūrai, susiejo šį laiką su Apšvietos epocha ir romantizmu. Ji parašė conceptualius skyrius apie D. Pošką, L. Jucevičių, S. Daukantą, susiejo šiuos autorius su jų gyvenamuoju laiku ir literatūriniu kontekstu.

Kita M. Lukšienės literatūrinių interesų sritis – Jono Biliūno gyvenimas ir kūryba. Literatūriniu požiūriu tai svarbus, išvalgus ir gilus tyrinėjimas. Žvelgiant bendresniųjų visuomenės procesų aspektu, jis susijęs su Lietuvos socialdemokratijos istorija, jos vidiniais debatais, spauda, personalijomis, jos ideologijos tapsmu, itin akcentuojant etikos problematiką. Dar daugiau medžiagos teikia J. Biliūno laiškų tomas su turiningu įvadiniu straipsniu, be kurio negalės išsiversti nė vienas LSDP istorikas.

Po politinės bylos priversta pasitraukti iš universiteto, Meilė Lukšienė, kaip minėta, atsidėjo švietimo problematikai. Anuometinė švietimo sistema neturėjo jokio ryšio su savąja tradicija – visas milžiniškos šalies švietimas buvo unifikuotas (nuo Baltijos iki Kamčatkos – tos pačios programos, tie patys vadovėliai) ir rusifikuotas. Meilė Lukšienė jau tuomet mąstė apie būtinybę tai pakeisti, bet tam pirmiausia reikėjo gražinti nutrauktą ryšį su savąja tradicija. Ji ėmėsi Lietuvos švietimo istorijos darbų. Beje, savąją švietimo istoriją tyrinėti ji skatino latvius ir estus.

XIX a. pirmosios pusės švietimas Lietuvoje, kurį ėmėsi tyrinėti Meilė Lukšienė, buvo tarsi gerai išnagrinėta sritis, sulaukusi ne vienos monografijos, ypač lenkų istoriografijoje, tačiau slepianti nemaža atvirų klausimų ir neliestų problemų. Meilės Lukšienės darbas yra tiesiog klasikinis pavyzdys, kiek daug naujo gali rasti tyrinėtojas, ateinantis su naujais klausimais net tada, kai atrodo išsemti visi medžiagos šaltiniai. M. Lukšienei pirmiausia rūpėjo lietuviškieji švietimo aspektai. Jie nedomino lenkų, kurie dažnai ignoruodavo šiuo požiūriu svarbius duomenis. Mažai tyrinėti švietimo demokratėjimo procesai, pačios liaudies iniciatyvos ir siekimai. „Lietuvos švietimo istorijos bruožų“ (p. 14) įvade ji rašė: „Buvo ne vienas atvejis, kai jau panaudotame dokumente kaip tik radome duomenų apie lietuvių kalbos padėtį mokyklose, apie požiūrį į liaudies švietimą ir kt., ko nebuvo minėta skelbiant arba panaudojant tą dokumentą carinėje arba vėliau buržuazinėje spaudoje.

Meilės Lukšienės istoriniai tyrinėjimai vertingi ne tik medžiagos gausa ir duomenų naujumu, bet ypač savo konceptualumu, kuris neleidžia esminiams dalykams ištirpti medžiagos gausoje. Šie tyrinėjimai rašyti sovietmečiu, užtat ne visos pagrindinės gairės bei išvados galėjo būti verbalizuotos: jas implikuoja tekstas. Pvz., nėra atvirai paneigiama anuomet privaloma tezė, kad Lietuvai esą buvusi naudinga aneksija prie Rusijos, bet visi duomenys rodo, kad buvo priešingai: mažėjo mokyklų skaičius, nekilmingojo luomo, valstiečių vaikams sumenko galimybė mokytis, prasidėjo ir tolydžio stiprėjo rusifikacija, lėtėjo įvairūs demokratizacijos procesai.

Meilės Lukšienės istoriniai tyrinėjimai išsiskiria dėmesiu visuomenės mentalitetams, socialinei psichologijai, visai aptariamojo laiko konkretybei. Nuodugnai žvelgiama į pedagogines pažiūras, analizuojamos pedagoginės teorijos, stebimas jų realizavimas praktikoje: apibūdinamos Lankasterio mokyklos ir jų kritinis įvertinimas, Pestalocio demokratinės pažiūros ir P. Elenbergo luominė sistema. Dominuojanti tyrinėjimo gija yra valstiečių, jų vaikų situacija, galimybė siekti mokslo. Pastebima, kad net šviesiausi žmonės nesiryžo vienodai traktuoti bajoriukų ir valstiečių. Bajorijai būdinga „apsišvietusio vergo“ baimė, valstietuko ugdytas kreipiamas utilitarizmo, praktikizmo linkme, o pastangos pažadinti mąstymą buvo taikomos tik aukštesnių luomų vaikams. Įspūdingai atskleidžiama pradinės mokyklos – kaimo mokyklėlių, parapiinių mokyklų – moksleivių ir mokytojų buitis, begalinis valstiečių veržimasis į mokslą, nebijant sunkiausių sąlygų ir neįsivaizduojamo skurdo.

Analizuojant vidurines mokyklas, atskleidžiamos ir jose pasireiškiančios pedagoginės idėjos, jų santykis su visa sociokultūrine situacija, su valstybe ir tauta. Apskritai į švietimą visur žiūrima kaip į svarbų visuomenę formuojantį veiksnį,

aptariama švietimo politika, jos tikslų ir uždavinių supratimas, poveikis visuomenei, jos augimo ir degradacijos procesams, ypač jos demokratiniams sluoksniams, lietuviškumui. Rūpestingai sekamas opozicinių nuostatų ryškėjimas. XIX a. pirmojoje pusėje parodomas esminis švietimo politikos pasikeitimas ir jo visuomeninė prasmė. Edukacinės komisijos skatinamas auklėjimas buvo nukreiptas ugdyti konstitucinės monarchijos, o kartais net buržuazinės respublikos pilietį. Stengtasi įtikinti bajoriją, kad valstybiniai interesai svarbesni už luominius. Universiteto vadovaujamos mokyklos orientavosi į laisvo, protaujančio, aktyvaus žmogaus ir piliečio idealą. Tuo tarpu Nikolajaus I laikais siekta išugdyti klusnų absoliutinės monarchijos pavaldinį, auklėjimo pobūdis buvo policinis. Ypač 1831 m. auklėjimas grindžiamas dresūra, šnipinėjimu. Nors M. Lukšienės tekste nieko atvirai nesakoma, bet aliuzijos į sovietinę visuomenę ir mokyklą akivaizdžios.

Švietimas suprantamas kaip kultūros integralinė dalis: jam rūpi ne vien mokykla, bet visos visuomenės būklė ir asmens galimybės joje. Meilę Lukšienę tyrinėjamoje epochoje domina siekimas mažinti kultūros luominį uždaramą, jos elitiškumą, pripažinti lietuvių kalbos viešumo teisę ir liaudies kultūros vertę – visi tie dalykai, kurie rodė nacionalinės savimonės brendimą. Ji visur iškelia pastangas, kad švietimas vienodai apimtų visą tautą, visuomenę, visiems vienodai būtų prieinamas, visiems pasiekiamas mokymo turinio visuma, pritaikyta kiekvienam individui.

Esminė Meilės Lukšienės tyrinėjimų problema yra asmens ir kultūros santykis. Jis skleidžiasi įvairiais aspektais, visiškai naujais Lietuvos švietimo istorijos tyrinėjimuose: laisvos, savarankiškos asmenybės formavimosi procesai, jos postulavimo pradmenų ryškėjimas pedagoginėse teorijose, išsilavinusio liaudies žmogaus situacija, jos dramatiškumas ir nevienareikšmiškumas ir daugelis kitų. Atskleidžiami įvairių socialinių sluoksnių išsilavinimo modeliai: aristokratijos, bajorijos, liaudies, aptariamas inteligentijos (šviesuomenės) formavimasis, plebėjiškoji inteligentija, pasaulietinė profesinė inteligentija. Už atskiro fakto, asmeninio likimo išvelgiami bendrieji procesai. Ta prasme puikios yra vysk. I. Masalskio ir gydytojo Jokūbo Šimkevičiaus (varguolių gydytojo, pediatro), S. Valiūno ir A. Strazdo („Demokratinio ugdymo mintis Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje“, p. 14–24, 134–135, 102–107) ir daugelio kitų charakteristikos.

Nesiimu išsamiai analizuoti šių talentingų ir gilių istorinių tyrinėjimų, kurie atskleidžia daugelį iki šiol neižvelgtų ir neapmąstytų mūsų kultūros istorijos klodų ir teikia dar toli gražu neišnaudotų impulsų istorijos mokslo, ypač kultūros istorijos raidai. Tačiau svarbu pažymėti, kad jie orientuoti ne tik į specifinę mokslinių interesų erdvę, bet ir į gerokai platesnę auditoriją, visų pirma į universitetines studijas, kurios yra beveik neprisilietusios prie šių intelekto lobių (gal dėl

to čia taip daug sąstingio ir nenoro ar nesugebėjimo atsiliepti į visuomenės ir valstybės poreikius), ir į plačius šviesuomenės sluoksnius, kuriems rūpi mūsų visuomenės ir valstybės gyvybinga sklaida, pilietinės visuomenės ir atsakingo, kūrybiško žmogaus ir piliečio brendimas.

Vanda Z a b o r s k a i t ė